

TRI LICA JEDNE LJUBAVI

ŠANDOR MARAI

Prevela s mađarskog
Maria Toth Ignjatović

■ Laguna ■

Naslov originala

Sándor Márai

AZ IGAZI

JUDIT

... ÉS AZ UTÓHANG

Copyright © Márai Sándor jogutódai
L. C. Gaal (Toronto)

TRI LICA JEDNE LJUBAVI

Translation copyright © 2013 za srpsko izdanje, LAGUNA

© Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

ONAJ PRAVI	9
Prvi deo	11
Drugi deo	133
JUDIT ...I EPILOG	257
Judit	259
...i epilog	404
O autoru	453

ONAJ PRAVI

Prvi deo

ČUJ, POGLEDAJ ONOG MUŠKARCA TAMO. Stani, ne sad. Ne obraćaj pažnju na njega, okreni se prema meni, razgovarajmo. Ne bih želela da nas primeti, a ne bih želela ni da nas pozdravi. Evo, sad možeš da ga gledaš... Misliš, onaj niski, zdepasti, u bundi s kragnom od kune? Ne, ma kakvi. Onaj visoki, bleđi, u crnom zimskom kaputu, koji razgovara s plavom, mršavom poslastičarkom. Sad mu pakuje ušećerenu koru pomorandže. Zanimljivo, meni nikada nije kupovao ušećerenu koru pomorandže.

Šta je, draga...? Ništa. Sačekaj, da izduvam nos.

Je li otišao? Javi mi kad ode.

Sad plaća...? Reci mi, kakav mu je novčanik? Gledaj pažljivo, ne želim da gledam u tom pravcu. Da nije smeđi novčanik od krokodilske kože...? Jeste? Vidiš, to me raduje.

Zašto me raduje? Tako. Naravno, ja sam mu dala taj novčanik, za četrdeseti rođendan. Tome je sada deset godina. Jesam li volela tog čoveka...? Postavljaš mi teška pitanja, draga. Da, mislim da sam ga volela. Je li najzad otišao?

Dobro je, samo kad je otišao. Sačekaj, sad moram da napuderišem nos. Da li se vidi da sam plakala? Budalaština,

ali, vidiš, čovek je toliko glup. Još mi lupa srce kad ga ugledam. Mogu li ti reći ko je to bio? Mogu, draga, nije tajna. Taj muškarac je nekada bio moj muž.

Čuj, naručimo sladoled od pistaća. Ne razumem zašto se misli da zimi ne može da se jede sladoled?! Zimi najradije dolazim u ovu poslastičarnicu, na sladoled. Ponekad pomišljam da je sve dozvoljeno, ne samo zato što je nešto dobro ili razumno, nego jednostavno zato što je dozvoljeno. Inače ovih nekoliko godina, otkako sam sama, volim da dolazim ovamo zimi, između pet i sedam. Volim ovaj crveni salon s nameštajem iz prošlog stoleća, s postarijim, već osedelim poslastičarkama. Volim velegradski trg ispred prozora-ogledala, s ljudima koji stalno pristižu, kao po naređenju. Ima neke topline u svemu tome i trunčice samog kraja prošlog stoleća. A ovde je i najbolji čaj, jesi li primetila...? Znam, današnje, nove žene ne zalaze u poslastičarnice. Sad svraćaju u *Espresso*, gde se sve ispija u žurbi, kafa košta četrdeset filera, za ručak poručuju salatu, i to ti je novi svet. Ali ja sam još iz onog drugog sveta, meni je još potrebna ova fina poslastičarnica, sa svojim nameštajem, crvenim svilenim tapetama, sa svojim ostarelim groficama i princezama, ormarićima s mnoštvom ogledala. Ne sedim ovde svakodnevno, možeš da pretpostaviš, ali navraćam zimi i ovde se dobro osećam. Ovde sam se često sastajala i sa svojim mužem, u vreme čaja, kada bi izašao s posla, posle šest.

I danas je svratio iz kancelarije, da. Šest sati i dvadeset minuta, to je njegovo vreme. I dan-danas tačno poznajem svaki njegov korak, kao da i ja živim njegov život. U pet do šest zvoni poslužitelju, iščetkaju mu i pridrže kaput, dodaju mu šešir, a onda polazi iz kancelarije, auto pošalje napred i ide peške za njim, jer tako vetri glavu. Malo se kreće, zato je tako bleđ. Ili možda iz drugih razloga, više se ne sećam.

Razlog mi nije poznat jer više ga ne viđam, ne razgovaram s njim, tri godine nismo razgovarali. Ne dopadaju mi se oni sladunjavi razvodi kad bračni drugovi podruku napuštaju sud, zajedno ručaju u poznatom restoranu, nežni su i pažljivi jedno prema drugom, kao da se ništa nije dogodilo, a zatim, posle razvoda i ručka, svako krene svojim putem. Ja sam žena drugačijeg morala i naravi. Ne verujem da bračni drugovi i posle razvoda mogu da ostanu dobri prijatelji. Brak je brak, razvod je razvod. To je moje mišljenje.

Šta ti misliš o tome? Istina, ti se nikada nisi udavala.

Vidiš, ne verujem da je to što ljudi smisle i hiljadama godina bespomoćno ponavljaju, samo puka formalnost. Ja verujem da je brak svetinja. A verujem i da je razvod svetogrđe. Tako su me vaspitali. Inače verujem u to, ne primoravaju me samo vaspitanje i zapovesti vere. Verujem u to jer sam žena i razvod je za mene isto tako mnogo više od formalnosti, kao što i ceremonija pred matičarem i u crkvi nije puka formalnost, nego istinski povezuje tela i duše, sudbinski – ili potpuno razdvaja sudbine. Kada smo se razveli, ni za trenutak se nisam zanosila – kao, suprug i ja ostajemo „prijatelji“. On je, naravno, i dalje bio predusretljiv i pažljiv, i velikodušan, kao što je običaj i kako priliči. Ali ja nisam bila ni učtiva, ni velikodušna, ponela sam i klavir, da, kako već treba, osvetnički sam dahtala, najradije bih odnela čitav stan, i zavese, i sve. Bila sam mu neprijatelj u trenutku razvoda, takva ću ostati dok sam živa. Neka me prijateljski ne poziva na večeru u onaj čuveni restoran u Gradskom parku. Nisam voljna da izigram ljubaznu ženicu koja posećuje stan svog bivšeg muža i zavodi red kada se ispostavi da sluga krade beli veš. Nije me briga ni da mu sve pokradu, ako jednog dana čujem da je bolestan, ni onda ga neću posetiti. Zašto...? Zato što smo se rastali, razumeš? S tim se ne može pomiriti.

Stani, ipak ću povući ono što sam maločas rekla u vezi s bolešću. Ne želim da se razboli. Ipak bih otišla do njega kad bi se razboleo, otišla bih za njim i u sanatorijum. Zašto se sad smeješ...? Ismevaš me? Misliš – ja se nadam da će se razboleti i da ću ponovo moći da idem kod njega? Naravno da se tome nadam. Nadaću se dok sam živa. Ali zato neka ne bude previše bolestan. Kako je samo bio bleđ, jesi li videla...? Već nekoliko godina je tako bleđ. Ispričaću ti sve. Imaš vremena? Ja imam vremena napretek, nažalost.

Nego, evo nam sladoleda. Znaš, ispalo je tako da sam posle više škole dobila službu. U to vreme nas dve smo se još dopisivale. Ti si uskoro oputovala za Ameriku, ali neko vreme smo i dalje pisale jedna drugoj. Tri ili četiri godine, mislim. Sećam se, među nama je u to vreme bila ona nezdrava pubertetska ljubav, o kojoj, ovako naknadno, i nemam neko lepo mišljenje. Izgleda da bez ljubavi ne može da se živi. Tada sam, eto, tebe volela. Vi ste, uostalom, bili vrlo imućni, a mi tek onako, srednja klasa s tri sobe i kuhinjom, ulaz iz hodnika. Divila sam ti se... a takva vrsta divljenja među mladima je već jedna vrsta emotivne veze. I uz mene je bila gospođica, ali kod nas je, na primer, ona dobijala *second hand* vodu za kupanje, znači, kupala se posle mene. Te pojedinosti su veoma važne. Između siromaštva i bogatstva ima zastrašujuće mnogo nijansi. A unutar siromaštva, nadole, šta misliš – koliko nijansi postoji...? Pripadaš bogatima pa ne znaš kolika je ogromna razlika – četiristo mesečno i šeststo mesečno. Između dve hiljade mesečno i deset hiljada nema tako velike razlike. Sad već znam podosta o tome. U našoj kući imali smo osamsto mesečno. Moj muž je imao šest hiljada petsto mesečno. Na to se trebalo navići.

U njihovoj kući sve je bilo samo malo drugačije od onoga kod nas. Mi smo živeli u unajmljenom stanu, oni u svojoj

vili. Mi smo imali balkon s muškatlama, oni baštu s dve aleje i starim orahom. Mi smo imali običan hladnjak i celo leto kupovali led za njega, dok je moja svekrva imala električni hladnjak koji nije samo hladio, nego je i pravio ledene kockice. Kod nas je bio nastojnik za sve, kod njih zaposleni bračni par, sluga i kuvarica. Mi smo imali tri sobe, oni četiri, ali s velikim *salonom* zapravo pet. Znači, oni su imali *salon*, sva vrata presvučena svetlim šifonom, dok smo mi imali samo predsoblje, gde je stajao čak i hladnjak – mračno, peštansko predsoblje s ružnim držačem za četke i staromodnim čivilukom. Kod nas je bio radio sa samo tri lampe, a taj aparat, koji je moj otac kupio na otplatu, hvatao je samo ono što je hteo; oni su imali nešto kao orman, ujedno radio i gramofon, koji je na struju vrteo i menjao muzičke ploče, a ako bi neko poželeo, mogao je da oglasi i japansku radio-stanicu. Mene su odgajali da se mora preživeti. Njega su odgajali da se pre svega mora živeti, na fin i pristojan način, propisno i ujednačeno, to je najvažnije. To su ogromne razlike. Tada još nisam znala.

Jednom, na početku našeg braka, za vreme doručka mi je rekao:

– One presvlake boje mesa u trpezariji pomalo su naporne. Tako su drečave, kao da neko stalno urla. Osvrnite se malo po gradu, draga, pronađite do jeseni neke druge.

Dvanaest stolica trebalo bi presvući u neku „manje zamornu“ tkaninu. Zbunjeno sam ga gledala, u prvi mah pomislila sam da se šali. Ali nije se šalio, čitao je novine i ozbiljno gledao pred sebe. Na njemu se videlo da je ozbiljno mislio to što je rekao, zaista mu smeta i razdražuje ga ta tamna boja mesa, koja je – ne poričem – bila pomalo obična. Moja majka je odabrala tu boju, presvlake su bile potpuno nove. Kada je otišao, plakala sam. Nisam toliko glupa,

tačno sam razumela šta želi time da mi kaže... Želeo je da mi kaže ono što se neposredno, iskrenim i pravim rečima nikada ne može izreći, da među nama postoji svojevrsna razlika u ukusu; dolazim iz drugog sveta, znam sve, sve sam naučila, i ja sam iz srednje klase kao i on, samo što je, u pogledu razlika u viđenju boja, oko mene sve za nijansu drugačije od onog na šta se on navikao i što voli. Osobe iz građanske porodice mnogo su osetljivije na te razlike u nijansama nego aristokrate. Jedan građanin mora da se dokazuje do smrti. Dok se aristokrata već dokazao kada se rodio. Građanin je većito primoran da stiče ili da sačuva. Moj muž već nije pripadao pokolenju koje mora da stiče, zaista nije više pripadao ni drugom pokolenju koje mora da sačuva stečeno. Jednom je govorio o tome. Čitao je neku nemačku knjigu i rekao da je u njoj pronašao odgovor na veliko pitanje svog života. Ja lično ne volim takva „velika pitanja“ – mislim da oko jednog čoveka ima milion malih pitanja i da će ih biti većito, i da je važno sve to zajedno – i malo podrugljivo sam ga upitala:

– Ozbiljno misliš da sada poznaješ sebe...?

– Kako da ne – odgovorio je. A iza naočara me je gledao s takvom dečjom iskrenošću i revnošću da mi je bilo žao što sam uopšte pitala. – Ja sam umetnik, samo što nemam svoj umetnički izraz. Kod građanske dece često je tako. U takvom slučaju toj porodici dolazi kraj.

Nikada više nije govorio o tome.

Tada nisam razumela. Nikada nije pisao, nije slikao, nije svirao neki instrument. Prezirao je umetnike amatere. Ali mnogo je čitao, „sistematično“ – to mu je bio omiljeni izraz – za moj ukus, malo presistematično. Ja sam strastveno čitala, prema ukusu i raspoloženju. Dok je on čitao kao da izvršava neku važnu životnu obavezu. Kada bi jednom krenuo da čita

neku knjigu, nije prekidao dok ne bi stigao do kraja – čak ni ako ga je knjiga razdraživala ili mu bila dosadna. Za njega je čitanje bilo sveta obaveza, a slova je cenio koliko sveštenici tekstove Svetog pisma. Ali isto se ophodio i prema slikama – tako je odlazio u muzeje, pozorišta, na koncerte. Prema svemu tome je imao odnos, stvarni odnos. Imao je odnos prema svemu što je imalo dušu. Ja sam samo prema njemu imala odnos.

Samo što nije imao „umetnički izraz“. Rukovodio je fabrikom, mnogo putovao, zapošljavao je i umetnike, njih je izuzetno dobro plaćao. Ali vodio je računa da svoj ukus, mnogo bolji nego ukus njegovih nameštenika i njegovih savetnika, nikada ne nameće svojim saradnicima. Na svaku svoju reč najpre bi postavio prigušivač, kao da – vrlo nežno, učtivo – traži izvinjenje zbog nečega, kao da je neodlučan i, tobože, traži pomoć. Pored toga, znao je da bude tvrdoglav prilikom donošenja važnih odluka i u poslovnim stvarima.

Znaš ko je bio moj suprug? Najređe biće u životu. Bio je muškarac.

Ali ne onako, u teatralnom, amoroznom smislu te reči. Ne onako kako za jednog boksera kažu da je muževan. Njemu je duša bila muževna, zanesena i dosledna, nemirna, istraživačka i podozriva. Tada ni to nisam još znala. Neke stvari u životu užasno je teško naučiti.

Sve to ni ti ni ja nismo učile u školi, zar ne...?

Možda bih morala početi od toga kad mi je jednog dana predstavio svog prijatelja Lazara, pisca. Poznaješ ga...? Čitala si njegove knjige...? Sada sam već pročitala sve njegove knjige. Prosto sam razrovala njegova dela, kao da je u svojim knjigama sakrio tajnu koja je tajna i mog života. Ali, na kraju, u njegovim knjigama nisam pronašla nikakav odgovor. Na takve tajne nema odgovora. Život daje odgovore,

ponekad na sasvim iznenađujući način. Nikada ranije nisam pročitala nijedan redak od tog pisca. Ime sam mu znala, to da. Ali nisam znala da ga moj muž poznaje, nisam znala da su prijatelji. Jedno večer stigla sam kući i tamo zatekla svog muža s tim čovekom. I tada je započelo nešto vrlo neobično. Bio je to prvi trenutak, u trećoj godini našeg braka, kad sam saznala da o svom mužu ne znam ništa. Živim s jednim čovekom, a o njemu ne znam ništa. Ponekad sam mislila da ga poznajem, a sada spoznajem da nemam pojma o njegovim pravim zabavama, o njegovom ukusu, željama. Znaš šta su njih dvojica, Lazar i moj muž, radili te večeri...?

Igrali su se.

Ali neobično, uznemiravajuće su se igrali!

Nisu oni igrali remi, ni govora. Moj muž je ionako prezirao i mrzeo svako mehaničko zabavljanje, pa i kartanje. Igrali su se, ali tako izopačeno, pomalo zastrašujuće, da ih u početku nisam ni razumela, bojala sam se, sa strepnjom sam slušala njihove razgovore, kao da sam zalutala među sumanute. U društvu tog čoveka moj muž se potpuno promenio. Tri godine smo bili u braku, jedne večeri vratila sam se kući i u dnevnoj sobi našla svog muža i jednog nepoznatog gospodina, koji mi je ljubazno prišao i rekao mi:

– Dobro došla, Ilonka. Ne ljutiš se što sam doveo Petera...?

I pokazao je na mog muža, koji se zbunjenog lica podigao i tražeći oprostaj gledao u mene. Pomislila sam da su poludeli. Ali nisu na mene obraćali mnogo pažnje. Dok je mog muža lupkao po ramenu, nepoznati čovek mi je još rekao:

– Sreo sam ga u Ulici Arena. Zamisli, nije hteo da se zaustavi, ovaj ludak, samo mi se javio i produžio. Naravno, nisam mu dozvolio da ode. Rekao sam mu: „Peteru, magarče matori, nije valjda da se ljutiš...?“ Zatim sam ga uhvatio

podruku i doveo kod nas. Nego, deco – rekao je i raširio ruke – zagrlite se. Dozvoljavam i jedan poljubac.

Možeš da zamisliš kako sam stajala tamo. S rukavicama u ruci, tašnom i šeširom, samo sam stajala nasred sobe, kao sivo magare, i zabezegnuto ih gledala. Moj prvi osećaj bio je da ću jurnuti do telefona i pozvati kućnog lekara, ili hitnu pomoć. Zatim sam pomislila na policiju. Ali muž mi je prišao, zbunjeno mi poljubio ruku i pognute glave rekao:

– Ilonka, zaboravimo sve. Radujem se vašoj sreći. Oboje ste to zaslužili.

Zatim smo seli da večeramo. Pisac je seo na Peterovo mesto, zavodio red i naređivao kao da je on domaćin. Meni se obraćao sa *ti*. Sobarica je, naravno, pomislila da ih je obuzelo besnilo i u strahu je ispustila činiju sa salatam. Te večeri nisu mi objasnili svoju igru. Jer suština igre bila je upravo ta da ja ništa ne znam. Njih dvojica su se tako dogovorili dok su me čekali, a igrali su savršeno kao dva prava glumca. Prema osnovnim zamislama igre, ja sam se odavno razvela od Petera i udala se za tog pisca, prijatelja mog muža. Peter se uvredio i sve nam ostavio – stan, nameštaj, sve. Drugim rečima, sada mi je pisac muž, Peter ga je slučajno sreo na ulici, a pisac ga je uhvatio podruku, mog uvređenog, razvedenog muža, i rekao mu: „Vidi, ne luduj više, što je bilo bilo je, dođi kod nas na večeru, i Ilonka bi volela da te vidi.“ I Peter nam je došao. I sada smo zajedno, sve troje, u stanu gde sam nekada živela s Peterom, i prijateljski večeramo, pisac mi je muž, on spava u Peterovom krevetu, zauzeo je njegovo mesto u mom životu... Razumeš? To su igrali, kao ludaci.

Ali ta igra je imala i svojih tananosti.

Peter je glumio da je zbunjen jer ga muče uspomene. Dok je pisac glumio da je isuviše slobodan, opušten, jer i njega

uistinu pritiska neobičnost situacije, oseća grižu savesti prema Peteru, zato je toliko bučan i razdragan. Ja sam izigrala da... ne, ja ništa nisam igrala, samo sam sedela s njima dvojicom i naizmenično se iščuđavala neshvatljivoj ludosti te dvojice odraslih, pametnih ljudi. Naravno, na kraju sam razumela i tananije nijanse njihovog poigravanja, prihvatila sam pravila te neobične društvene igre. Ali te večeri razumela sam i nešto drugo.

Razumela sam da moj muž, za koga sam mislila da je potpuno moj, od glave do pete, kako se to kaže, sa svim tajnama duše, uopšte nije moj, nego je stranac koji ima svoje tajne. Kao da sam saznala nešto o njemu; možda to da je bio u zatvoru, ili da ima neke neizlečive strasti, nešto što se uopšte nije uklapalo u sliku koju sam u svojoj duši marljivo crtala o njemu. Saznala sam da je moj muž samo u izvesnom pogledu moj intimni partner, inače je podjednako tajnovit, stranac kao što je to ovaj pisac koga je pokupio na ulici i doveo u naš stan, da bi zatim, pomalo protiv mene i iznad moje glave, igrali neku saučesničku, izopačenu, nerazumnu igru. Saznala sam da moj muž ima i neki drugi svet osim onog koji poznajem.

A saznala sam i da ovaj čovek, pisac, ima moć nad dušom moga muža.

Reci mi, šta je moć...? Sad se toliko piše, priča o tome. Šta je politička moć, šta je razlog da je čovek u stanju da svoju volju prenese na milione drugih? A šta je sadržaj naše moći, snage žene? Kažeš – ljubav. Pa, može biti da je ljubav. Ponekad već posumnjam u tu reč. Ne, ne poričem ljubav, ma kakvi. To je najveća ovozemaljska moć. A ipak, ponekad imam osećaj

da muškarci, kada nas vole, jer ne mogu drugačije, sve to pomalo nipodaštavaju. U svakom pravom muškarcu ima neke suzdržanosti, kao da deo svoga bića, izvesnu površinu svoje duše, zataji od žene koju voli i kao da kaže: „Draga, samo dovde, ne i dalje. Ovde, u sedmoj sobi, želim da ostanem sam.“ Glupe žene silaze s uma zbog toga. Dok pametne postaju tužne, radoznale, zatim se s tim pomire.

A šta je moć, šta je moć jednog čoveka nad dušom drugog čoveka? Zašto je nesrećan, nemiran, pametan, zastrašujući, a u isto vreme ipak nesavršen, povređen čovek, taj pisac, imao moć nad dušom moga muža?

Jer imao je moć, kasnije sam saznala, opasnu, sudbosnu moć. Jednom prilikom, mnogo kasnije, moj muž je rekao da je taj čovek „očevidac“ njegovog života. Potrudio se da mi to objasni. Reкао je da svaki čovek u svom životu ima jednog očevica, koga je sreo u mladosti, a taj drugi je jači i sve radimo samo zato da bismo pred tim nemilosrdnim sudijom sakrili nešto sramno u sebi. Očevidac nam ne veruje. On zna nešto o nama što niko drugi ne zna. Nas unaprede u ministra, ili dobijemo Nobelovu nagradu, ali naš očevidac se samo smeši. Veruješ li u to...?

A još je rekao i da čovek sve u životu radi pomalo zbog tog očevica, njega želi da ubedi, njemu želi nešto da dokaže. Karijera, velika nastojanja u privatnom životu pre svega su pripremljeni za očevica. Poznata ti je ona trapava situacija kada mladi muževi predstavljaju supruzi „onog“ prijatelja, pajtaša iz mladosti, i nervozno čekaju utisak – da li se žena dopada prijatelju, odobrava li on naš izbor... Prijatelj se, naravno, pravi važan i ljubazan je, ali potajno je uvek ljubomoran, jer žena njega, prijatelja, u svakom slučaju izgurava iz emotivne veze. Na izvestan način, takvim očima su me

zagledali one večeri. Samo s mnogo više svesnosti; jer njih dvojica su znali mnogo, o čemu tada još nisam imala pojma.

Ali te večeri iz njihovih razgovora shvatila sam da ta dvojica ortaka, moj muž i pisac, znaju nešto o ženama i muškarcima, o povezanosti ljudi, o čemu moj muž nikada nije razgovarao sa mnom. Kao da nisam dorasla da sa mnom razgovara o svemu tome.

Kada je, posle ponoći, taj neobičan gost otišao, stala sam pred muža i otvoreno ga pitala:

– Reci, da me ti malo ne potcenjuješ...?

Skriven iza dima svoje cigare, umorno, žmireći, piljio je u mene, kao da se upravo vratio s teške terevenke, a sada mamuran sluša moja prebacivanja. I zaista, to veče kada je moj muž prvi put doveo kod nas pisca i kad su odigrali tu neobičnu igru, ostavilo je gorči ukus od onog koji može da se ima posle lumperajke. Oboje smo se umorili, a mene su uznemiravala neka neobična i gorka osećanja.

– Ne – ozbiljno je rekao. – Ne potcenjujem te, ma kakvi. Zašto misliš? Imaš razum i snažne instinkte – rekao je odlučno, s ubedenjem.

Razmišljala sam i s podozrenjem slušala njegove reči. Sedeo je naspram mene uz raspremljen sto – čitavo veče sedeli smo za stolom, posle večere nismo prešli u salon. Sedeli smo u društvu gomile opušaka i praznih vinskih boca, jer gost je tako voleo – a ja sam na to sumnjičavo rekla:

– Da, razum i instinkt imam. Ali šta držiš o mom karakteru i mojoj duši...?

Osećala sam da moje pitanje zvuči pomalo patetično. Muž me je pažljivo gledao. Ali na pitanje mi nije odgovorio.

Kao da mi je rekao: „To je moja tajna. Zadovolji se time što ti priznajem razum i instinkt.“

Tako nekako je počelo. Još dugo sam se sećala te večeri.

* * *

Pisac je retko dolazio kod nas. Nije se tako često sretao ni s mojim mužem. Ali njihove prigodne sastanke primećivala sam na njemu onako kako ljubomorne žene oseće na muškarcu miris kratkih susreta, oseće isparenje parfema koji muškarcu ostane na dlanu posle jednog stiska ženske ruke. Prirodno da sam bila ljubomorna na pisca, u početku sam nagovarala muža da ga ponovo dovede na večeru. Tada bi moj muž zbunjeno odagnao tu molbu.

– On... ne odlazi u društvo – rekao je, a nije me gledao u oči. – Osobenjak je. Pisac. Radi.

Ali saznala sam da se sastaju u tajnosti. Slučajno sam ih videla u kafani. Ugledala sam ih sa ulice i prvi put osetila onaj bolestan, divlji bol, kao da me je neko ranio nekim ostrim predmetom, nožem ili iglom. Nisu mogli da me vide, sedeli su u separeu jedne kafane, moj muž je nešto pričao, obojica su se smejali. Lice moga muža ponovo je bilo tako strano, potpuno drugačije nego kod kuće, drugačije od onoga kakvo sam poznavala. Brzo sam se udaljila, osećala sam da sam prebledela. Krv mi je jurnula iz glave.

Luda si – pomislila sam. – Šta hoćeš...? Taj čovek je njegov prijatelj, čuveni pisac, neobičan i pametan čovek. Nema ničega u tome ako se ponekad sastanu. Šta hoćeš od njih...? Zbog čega ti lupa srce...? Bojiš se da te neće primiti u igru kao treću, u neku svoju neobičnu, izopačenu igru...? Bojiš se da u njihovim očima nisi dovoljno pametna i kulturna? Ljubomorna si...?

Na to sam morala da se nasmejem. Ali ono divlje lupanje u mojim grudima nije se stišalo. Srce mi je kloparalo kao kada sam čekala dete i morala da stupim u bolnicu. Ali ono tada je bio neki sladak osećaj, to divljačko kloparanje kada

sam čekala dete. Nastavila sam ulicom, najbrže što sam mogla, i imala sam osećaj da me varaju i da su me iz nečega isključili. Moj razum je shvatio sve i odobravao je. Moj muž nije želeo da se i ja srećem s tim neobičnim, nepoznatim čovekom koga je, s pravom svoje mladosti, samo on poznao. Inače, moj muž je bio ćutljiv čovek. Svejedno sam imala osećaj da me izigravaju i pomalo varaju. Uveče je muž došao kući u uobičajeno vreme, a moje srce i dalje je bilo nemirno.

– Gde si bio? – pitala sam ga kada me je poljubio u čelo.

– Gde? – pogledao je gore u vazduh. – Nigde. Došao sam kući.

– Lažeš – rekla sam.

Dugo je gledao u mene. Ravnodušno i gotovo s dosadom mi je rekao:

– Istina. Zaboravio sam. Usput sam sreo Lazara. Ušli smo u kafanu. Vidiš, zaboravio sam. Videla si me u kafani...?

Glas mu je bio iskren, spokojan i začuđen. Postidela sam se.

– Oprosti mi – rekla sam. – Loš je osećaj što ništa ne znam o tom čoveku. Mislim da ti nije pravi prijatelj. A nije ni meni prijatelj. Niti nama. Napusti ga, izbegavaj ga – molila sam ga.

Muž me je radoznalo gledao:

– Oh! – rekao je i revnosno brisao svoje naočari, kako je imao običaj. – Lazara niko ne mora da izbegava. On se nikad ne nameće.

I nikad više nije pomenuo tog čoveka.

Sad sam već želela da znam sve o Lazaru. Čitala sam njegove knjige, u muževljevoj biblioteci pronašla sam nekoliko njegovih knjiga s neobičnim porukama ispisanim rukom. Šta je bilo neobično u tim beleškama...? Bile su... kako bih to rekla... bez pobožnosti... ne, to nije prava reč... Bile su to neobično podrugljive poruke. Kao da autor prezire

onoga kome posvećuje svoju knjigu, kao da prezire i svoju knjigu, i sebe samog što ju je uopšte napisao. Bilo je nečeg potcenjivačkog, gorkog, tužnog u tim posvetama. Kao da ispod svog imena dopisuje: „Da, da, ne mogu drugačije, ali to nisam ja.“ Do tada ja sam na pisce gledala kao na neke sveštenike – svetske putnike. U svojim knjigama taj čovek se preozbiljno obraćao svetu...! Nisam razumela sve što je pisao. Kao da mene, čitaoca, ne smatra dostojnim da mi kaže sve... ali o tome su mnogo pisali u ono vreme, kako kritičari tako i sami čitaoci. Kao svakog poznatog čoveka, i ovog pisca su mnogi mrzeli. On nikada nije govorio o svojim knjigama, nikada nije govorio ni o književnosti. O svemu je voleo da sazna ponešto: jedne večeri došao je do nas i morala sam da mu objasnim kako se priprema pac za zeca...! Jesi li čula tako nešto...? Da, pac za zeca. Morala sam da ispričam sve što sam znala o pacu za zeca, pozvao je čak i kuvaricu iz kuhinje. Posle toga je pričao o žirafama, vrlo zabavno. Govorio je o svemu, znao je mnogo; samo o književnosti nije nikada govorio.

Kažeš da su svi oni pomalo suludi...? I sama sam pomišljala na to. Ali kasnije sam se uverila da je i to drugačije, kao, uostalom, sve u životu. Nisu oni bili ljudi, samo beskraino čedni.

Ali Lazar je kasnije nekako iščezao iz našeg života. Samo smo čitali njegove knjige, novinske članke. Ponekad su ga povezivali s političarima i poznatim ženama; ali o tome nismo mogli da saznamo ništa pouzdano. Političari su se zaklinjali da je poznati pisac uz njihovu partiju, a žene su se hvalile kako su tu neobičnu divlju zver pripitomile i lancima vezale za sebe. Ali divlja zver se na kraju povukla u svoju pećinu. Prošle su godine, a mi ga nismo videli. Šta je radio

u međuvremenu...? Ne znam. Živeo. Čitao. Pisao. Možda se bavio i magijom. O tome ću još reći nešto kasnije.

Usledilo je još pet godina. Osam godina smo živeli zajedno, moj muž i ja. Mali se rodio u trećoj godini. Bio je dečko, da. Njegovu fotografiju sam ti poslala. Bio je prelep, znam. Zatim, nisam više pisala, ni tebi, nisam pisala nikome, nisam živela ni za koga, samo za dete. Svi su nestali iz moje blizine, i najbliži a i oni drugi. Ne sme se toliko voleti, nikoga ne smemo toliko voleti, čak ni rođeno dete. Svaka ljubav je divlja sebičnost. Da, kada se dete rodilo, naše dopisivanje je prekinuto. Ti si bila moja jedina prijateljica, ali ni ti mi nisi bila više potrebna, jer tu je bilo dete. Da, one dve godine dok je dete živelo sreća se spustila na zemlju, neki beslovesni spokoj i strepnja. Znala sam da mi dete neće ostati. Kako sam znala...? Čovek zna takve stvari. Mi osećamo sve, čitavu svoju sudbinu. Znala sam da takva sreća, lepota i dobrota, kao to malo dete, meni ne sleduje. Znala sam da će umreti. Nemoj me koriti, nemoj me kудiti. Ja to bolje znam. Ali te dve godine bile su prava sreća.

Umro je od šarlaha. Tri nedelje posle svog drugog rođendana. U zimu.

Reci mi, zašto umiru bezgrešna mala deca? Jesi li razmišljala o tome? Ja jesam, mnogo. Ali Bog ne odgovara na takva pitanja.

Nemam drugog posla u svom životu, pa o tome razmišljam. Da, i dalje. Dok sam živa. Od tog bola čovek se nikad ne oporavi. To je jedini stvaran bol, smrt deteta. Svi ostali samo liče na taj jedan jedincati bol. Ti to ne poznaješ, znam. I, vidiš, ne znam šta da kažem, da li ti zavidim ili te žalim što ga ne poznaješ... Mislim... da te žalim.

Možda bi se sve drugačije odvijalo da u trećoj godini nije došlo dete. I možda bi sve postalo drugačije da je to malo dete ostalo u životu. Možda... Jer dete je najveće čudo, jedini smisao života, ali istovremeno – nemojmo se nikada i ni u čemu zavaravati, i zato ću ti odmah reći – ne verujem da će dete rešiti pritajenu zategnutost, nerešive zamršenosti između dvoje ljudi. Ali o tome je uzaludno i govoriti. Dete se jednog dana rodilo, živelo dve godine, a zatim umrlo. Ja sam još dve godine živela s mužem, a onda smo se razveli.

Sad sam sigurna da bismo se razveli u trećoj godini da u međuvremenu nije stiglo dete. Zašto...? Jer već tada sam znala da sa njim ne mogu živeti. To je najveći bol u životu, kada čovek nekoga voli, a s njim ne može da živi.

Zašto...? Rekao je jednom, kad sam ga ispitivala šta to među nama ne valja. Rekao je:

– Vi želite da se odrekнем svog društvenog ranga. A ja to ne mogu da učinim. Radije ću umreti.

Odmah sam ga razumela. Ovo sam odgovorila:

– Nemoj umreti. Radije živi i ostani stranac.

Jer što bi rekao, to bi i učinio; takav je čovek. Nije reagovao odmah, ponekad bi prošle i godine dok njegova reč ne postane čin. Drugi pričaju tek onako, o planovima, o mogućnostima, posle večere, usput, a zatim brzo zaborave: moj muž je sve pričao s posledicama. Kao da je iznutra bio vezan za svoje reči; što je jednom izrekao nije više ispuštao. Ako je rekao: „Radije ću umreti“ – onda sam morala znati da taj čovek zaista nije spreman da mi se preda, radije će umreti. Takav mu je karakter i sudbina... Ponekad bi u toku razgovora rekao nešto, kao usput, osudio nekog čoveka, nagovestio neki plan, a onda su prolazile godine i o tome nije više pričao, ali jednog dana morala sam da primetim da je čovek kojeg je osudio nestao iz našeg života, a plan koji je

uzgred pomenuo postao je posle dve godine stvarnost. U trećoj godini već sam znala da je problem s nas dvoje prevelik. Moj muž je predusretljiv, nežan i voli me. Ne vara me, ne poznaje drugu ženu, samo mene. Pa ipak..., pazi sad, nemoj da me gledaš, mislim da ću pocrveneti... Ipak, u prve tri i u poslednje dve godine našeg braka osećala sam se kao da mu i nisam supruga, nego... Oh, da. Voleo me je, svakako. Ali istovremeno kao da me je pomalo i podnosio u stanu, u svom životu. Bilo je u njegovom ponašanju svojevrsnog tolerantnog popuštanja, kao kod nekoga ko ne može drugačije i upravo zato se miri s tim da i ja tu živim, u onoj trećoj sobi. Takav je red stvari u svetu. A rado i ljubazno razgovara sa mnom, skine naočari, sasluša me, da mi savet, ponekad se i našali, odemo u pozorište, među ljude, i vidim ga kako zabačene glave, ruku prekrštenih na grudima, pomalo podozrivo, s dobronamerno ciničnim i sumnjičavim izrazom lica sluša ljude. Jer ni ljudima se nije sasvim prepuštao. Saslušao bi ih, vrlo ozbiljno, odgovorno, a zatim im odgovorio, ali u tonu mu je bilo nečeg sažaljivog, kao kad neko zna da u pozadini ljudskih stvari postoje nemoć, strast, laž i neznanje, da ne mora sve da se veruje, čak ni kada neko sasvim dobronamereno priča. Naravno, ljudima to ne može da kaže i zato ih sluša s dobronamernom snishodljivošću, ozbiljno, sumnjičavo, a usput se nasmeši i odmahne glavom, kao da onom drugom kaže: „Samo vi nastavite. Ja znam to što znam.“

Malopre si me pitala jesam li ga volela. Mnogo sam patila pored njega. Ali znam da sam ga volela, a znam i zašto sam ga volela... Jer bio je tužan i usamljen, a niko nije mogao da mu pomogne, pa ni ja. Ali koliko mi je samo vremena bilo potrebno i koliko patnje dok sam to saznala i razumela! Dugo sam verovala da me ne uvažava..., ali u tom ponašanju bilo je još nečega. Taj čovek je u svojim

četrdesetim bio toliko usamljen koliko samo može da bude monah u pustinji. Živeli smo u velikom gradu, na visokoj nozi, imali mnogo poznanika, veliko društvo. Jedino što smo bili usamljeni.

Jednom sam ga videla i drugačijeg, jednom u svom životu, na trenutak. Mislim na onaj tren kada se rodilo dete i kada su tog bledeg, tužnog i usamljenog čoveka pustili u sobu. Zbunjeno je ušao, kao neko ko je jedan od aktera neke mučne, preterano ljudske situacije i sada mu je zbog svega pomalo neprijatno. Stao je ispred kulevke, nesigurno se nagnuo napred, po svom običaju ruku prekrštenih pozadi, obazrivo i suzdržano. U tom času bila sam vrlo umorna, ali dobro sam obratila pažnju. Nagnuo se nad kulevku i tada, na trenutak, to blede lice se ozarilo, kao da se iznutra pokrenula neka svetlost. Nije progovorio ni reč. Dugo je gledao u dete, možda nekih dvadeset minuta, nepomično. Potom mi je prišao, stavio mi ruku na čelo i tako, nemo, stajao pored mog kreveta. Nije gledao u mene, zagledao se kroz prozor. Mali se rodio maglovitog oktobra, u zoru. Moj muž je još neko vreme stajao pored kreveta, pogladio mi je čelo, dlanovi su mu bili vreli. Zatim je krenuo da razgovara s lekarom; kao neko ko je nešto završio i sada priča o nečem drugom.

Ali sada znam da je u tom trenutku možda prvi i poslednji put u svom životu bio srećan. Možda je bio spreman i da se odrekne neke od onih svojih tajni, što je on nazivao svojim rangom. Dok je dete živelo, drugačije je razgovarao sa mnom, prisnije. Morala sam da osetim da mu i dalje ne pripadam sasvim, morala sam da znam da se taj čovek bori sa samim sobom, želi da pobedi u sebi nekakav otpor, onu neobičnu zbrku ponosa, straha, uvređenosti, nepoverenja, koji mu ne dozvoljavaju da bude kao ostali ljudi. Zbog deteta je bio spreman da sklopi primirje sa svetom... Malčice.

Bar na neko vreme. Dok je dete bilo živo, s divljim nadama gledala sam kako se taj čovek rve sa svojim karakterom. Taj ćutljiv, ponosan i tužan čovek trudio se da postane sasvim poverljiv, sasvim skroman, sasvim ponizan. Recimo, donosio je poklone, male poklone. To bi me raznežilo do suza. Jer taj stidljivi čovek se ustručavao da daje male poklone. Recimo, za Božić, rođendan, uvek sam od njega dobijala neke lepe stvari, neko putovanje, nešto od krzna, nov auto, nakit... Ono što je većito nedostajalo bilo je upravo to da jedne večeri dođe kući i donese pečeni kesten za dvadeset filera. Razumeš...? Ili krompir-šećer, šta ti ja znam šta. A sada je donosio. Davao je sve, najboljeg lekara, najlepšu dečju sobu, tada sam od njega dobila i ovaj prsten... Da, skupocen je... Ali doživela sam i da je jedne večeri došao kući i sa zburjenim osmehom, stidljivo, iz svilenog papira raspakovao fini heklani kaputić i kapicu. Tu dečju odeću položio je na sto dečje sobe, nasmešio se u znak izvinjenja, zatim brzo napustio sobu.

Kažem ti, u tim prilikama mi se plakalo. Od sreće i od nadanja. A i neka druga osećanja su se mešala u sve to: strah. Da neće moći, da neće uspeti u rvanju sa sobom, da nećemo moći zajedno, sve to – on, dete i ja... nešto tu nije u redu. Ali šta...? Odlazila sam u crkvu, molila se. Bože, pomoz!, ponavljala sam. Ali Bog zna da samo mi možemo sebi da pomognemo.

Kažem, tako se on borio sa sobom, sve dok je dete bilo živo.

Vidiš, i ti postaješ uznemirena. Pitaš me šta nije valjalo među nama, kakav čovek je bio moj muž... Teško pitanje, draga moja. Osam godina sam lupala glavu. A i od tada, otkako smo se rastali, razmišljam o tome. Ponekad pomislim da

znam istinu. Ali svaka teorija je sumnjiva. U stanju sam da kažem jedino simptome.

Pitaš me da li me je voleo... Oh, da, voleo me je. Ali mislim da je istinski voleo samo svog oca i svoje dete.

Prema ocu je bio nežan i pun poštovanja. Posećivao ga je svake nedelje. Moja svekrva je kod nas ručavala jednom nedeljno. Svekrva, bljutava reč! Ta žena, majka moga muža, bila je jedno od najistančanijih ljudskih bića koje sam poznavala. Kada je svekar umro, ta bogata, otmena žena ostala je sama u velikom stanu, a ja sam se bojala da će se navići na nas. Čovek je pun predrasuda. Ali ta žena bila je puna obzirnosti, taktičnosti. Preselila se u manji stan, nikome nije bila na teret, manje problematične stvari svog života sama je sređivala, s mnogo obzira i opreza. Prirodno, o svom sinu znala je neke stvari koje ja nisam mogla da znam. Samo majke znaju istinu. Znala je da joj je sin nežan, pristojan, pažljiv, jedino što... Ne voli je? Zastrašujuća reč. Ali izgovorimo to mirno, jer pored muža sam navikla – oboje smo to naučili od Lazara – da istinite reči imaju neku snagu, snagu koja čisti i preobražava. Između to dvoje ljudi, majke i sina, nikada nije bilo rasprave, nesporazuma. *Majko*, rekao bi on, *Sine moj dragi*, odgovorila bi ona. Uvek uz rukoljub, neku teatralnu predusretljivost. Nikada neka intimna reč. Njih dvoje nikada nisu bili neko duže vreme zajedno u sobi, jedno bi uvek ustalo, otišlo s nekim izgovorom, ili pozvalo nekoga da uđe. Bojali su se da ostanu sami, kao da bi tada odmah morali da se dogovore oko nečega i da bi nastao veliki problem, golem problem, otkrila se tajna o kojoj njih dvoje, majka i sin, ne smeju da razgovaraju. Tako sam ja osećala. Da li je zaista i bilo tako...? Jeste, tako je bilo.

Želela sam da ih pomirim. Ali kako kada se nisu ni ljutili jedno na drugo...! Vrlo obazrivo, onako kako čovek

dodiruje ranjeni deo tela, ponekad sam opipavala taj odnos. Ali pri mom prvom dodiru oni bi uplašeno počinjali da pričaju o nečem drugom. Šta sam onda mogla da kažem...? Optuživanje i žalbe nisu mogli da se uhvate ni za kakav očit, opipljiv simptom. Jesam li mogla reći da su majka i sin negde zgrešili jedno prema drugom? Nisam mogla, jer oboje su „ispunjavali svoje obaveze“. Jednim te istim alibijem pravdali su se čitavog života. Imendan, rođendan, Božić, kod nas je sve s mnogo pažnje i pojedinosti dolazilo na red. Majka bi dobila svoj poklon, majka bi donela poklon. Moj muž bi poljubio ruku, moja svekrva bi ga poljubila u čelo. Majka bi pre ručka ili večeri zauzela svoje mesto na čelu porodičnog stola i svi bi joj se s poštovanjem obraćali, pričali su o porodičnim ili svetskim pitanjima, ali nikada nisu raspravljali, saslušali bi majčina razložna, predusretljiva i tiha mišljenja, zatim nastavili s jelom i pričali nešto drugo. Nažalost, uvek su pričali o nečem drugom... Oh, ti porodični ručkovi! Te pauze usred ručka! Te „priče o nečem drugom“, večito taj mûk! Nisam mogla da im kažem, između supe i mesa, rođendana i Božića, između mladosti i starenja, da uvek pričaju o nečem drugom! Ništa nisam mogla da im kažem, jer moj muž je i sa mnom pričao o „nečem drugom“, i ja sam patila od tog istog ćutanja i mûka kao moja svekrva, a ponekad bih pomislila da smo nas obe krive, i njegova majka i ja, jer ga ne razumemo, nismo istražile tajnu njegove duše, nismo rešile svoj zadatak, jedini pravi zadatak našeg života. Nismo se razumele u tog čoveka. Ona mu je dala život, a ja sam mu dala dete... Može li žena dati više jednom čoveku? Misliš da ne može...? Ne znam. Jednog dana počela sam da sumnjam u to. To hoću da ti ispričam danas, jer smo se sreli, videla sam ga i sada osećam da mi se ponovo nakupilo sve ono, i nekome moram da ispričam jer stalno razmišljam o

tome. I sad ću ispričati. Ne zamara te? Imaš pola sata vremena? Slušaj me, valjda ću uspeti.

Možda je on poštovao nas, obe, a verovatno i voleo. Samo što se ni ja ni njegova majka nismo razumele u njega. To je bio najveći pad naših života.

Kažeš mi da se u ljubav ne može i ne mora „razumeti“? Grešiš, draga moja. I ja sam to tvrdila, dugo, do neba sam izvikivala taj odgovor i ovu optužbu. Ljubavi ili ima ili nema. Nema tu šta da se „razume“... Šta vredi ljudsko osećanje iza kojeg stoji namera, iza kojeg stoji svest...? Čuj, kad čovek stari, spoznaje da je sve nekako drugačije i da u sve mora da se „razume“, sve mora da se nauči, pa i ljubav. Da, nemoj odmahivati glavom i ne smeškaj mi se. Ljudi smo i sve nam se događa preko naše svesti. Naša osećanja i afekti isto tako preko našeg razuma postaju podnošljivi ili nepodnošljivi. Nije dovoljno voleti.

Bolje da ne raspravljamo o tome. Što znam – znam. Platila sam dovoljno veliku cenu. Kako to...? Životom, draga moja, čitavim životom. Dala sam to i sada sedim ovde s tobom, u ovoj poslastičarnici, u crvenom salonu, a moj muž traži da se za neku drugu upakuje ušecerena kora pomorandže. Ne iznenađuje me što kući nosi baš tu koru pomorandže. U svemu je imala takav prostački ukus.

Ko to...? Pa ona druga žena. Ne volim da joj izgovorim ime. Ona kojom se kasnije oženio. Zar nisi znala da se oženio...? Mislila sam da je vest stigla i do tebe u Boston, u Ameriku. Vidiš koliki je čovek magarac. Za privatne i intimne stvari sklon je da poveruje da su svetski događaji. Kada se dogodilo sve to – razvod, ženidba mog muža – upravo tada u svetu su se događale velike stvari, rasparčavale se države, obavljale pripreme za ratove, dok jednog dana taj rat nije zaista usledio... Nije bilo iznenađujuće, jer i Lazar

je govorio da se ono na šta se ljudi dugo, s velikom voljom, istrajnošću, predviđanjima i obazrivošću pripremaju – za rat, recimo – na kraju i ostvari. Ali mene ne bi iznenadilo da su u tim mesecima novine na prvim stranicama, velikim slovima, objavljivale vesti i o mojim ratovima, mojim okršajima, porazima, mestimičnim poredama i, uopšteno, o celom frontu koji je tada bio moj život... Ali to je već neka druga priča. Kada se rodilo dete, još smo bili daleko od toga.

Možda bih mogla da kažem da je tokom one dve godine dok je dete živelo moj muž pristao na mir sa mnom i celim svetom. Još ne na pravi mir, nego samo na primirje, odlaganje oružja. Čekao je i pratio. Trudio se da napravi reda u svojoj duši. Jer taj čovek je imao čistu dušu. Već sam ti rekla da je bio – muškarac. Bilo je tu još nešto: gospodin muškarac. Naravno, ne u onom smislu kockarnice, kao neko ko izlazi na dvoboj, ili se upuca samo zato što ne može da plati svoje kartaroške dugove. Uostalom, nije se ni kartao. Jednom je rekao – pravi gospodin se ne karta, jer ima pravo samo na radom zarađen novac. U tom smislu bio je gospodin. Znači, učtiv, strpljiv sa slabijima. Strog i na odstojanju sa sebi ravnima. Drugačiji status nije ni priznavao, nije iznad sebe priznavao društveni, svetski rang. Cenio je još samo umetnike. Govorio je – oni su deca božja koja su sebi odabrala najteži deo. Nikog drugog nije priznavao iznad sebe.

A budući da je bio gospodin, kada se rodilo dete trudio se da u svojoj duši ublaži onu zastrašujuću nesklonost od koje je patio, trudio se da se na zaista dirljiv način približi detetu i meni. Kao kada tigar odluči da će od sutra preći na Geršonovu dijetu i upisati se u Vojsku spasa. Jao, kako je teško živeti, biti čovek...!

Ali mi smo tako živeli dve godine. Ne sasvim dobro, ne srećno. Samo tiho i mirno. Mora da je on u te dve godine

živeo s mnogo napora. Nadljudska snaga je potrebna da bi neko uspeo da živi protiv svoje prirode. Uz škripu zuba želeo je da bude srećan. Ukočenih mišića želeo je da se opusti, postane bezbrižan, lagan i prislan. Jadnik...! Možda ne bi toliko patio da sam ga tada iznutra pustila i da sam sve svoje potrebe za ljubavlju usmerila na dete. Ali tada se i u meni dogodilo nešto što nisam razumela. Ja sam svoje dete volela samo preko muža. Možda me je Bog zbog toga i kaznio. Zašto me gledaš tako raširenih očiju...? Zar mi ne veruješ...? Ili si se uplašila...? Eh, da, draga moja, ova moja priča i nije baš sladunjava. Obožavala sam dete, živela sam samo za njega, u te dve godine jedino sam osećala da moj život ima cilj i smisao... ali dete sam volela zbog njega, njemu sam ga volela, razumeš? Htela sam da ga dete veže za mene, i iznutra, sasvim. Možda je to odvratno izgovoriti, ali sada znam da je dete koje ću zauvek žaliti bilo samo moje oružje, razlog da bih muža prisilila da me voli. Da sam to od jutra do sutra morala da ispovedam u ispovedaonici, ne bih uspela sve da iskažem. Ali on je to znao, a bez reči i potajno, duboko u sebi znala sam i ja, bez potrebnih reči, jer tada još nisam imala pogodnih reči za čudesa života... Tek kasnije stižu one prave reči i stravično se naplaćuju. Reči su tada još bile kod Lazara. A onda, jednog dana mi je predao reči, onako, nehajnim pokretom, kao neko ko podešava nekakvu spravu, otvara tajnu fioku. Ali tada nismo još ništa znali jedno o drugom. Sve je bilo u najboljem redu, spolja, oko nas. Medicinska sestra bi unela bebicu do trpezarijskog stola, obučenu u ružičasto i svetloplavo. Moj muž bi popričao s detetom i sa mnom, a onda seo u auto i otišao u fabriku. Uveče smo često večeravali u gradu, primali goste koji su slavili našu sreću, lep dom, mladu majku, božanstveno dete, bezbrižnu atmosferu. A šta su mislili kad

su nas napuštali...? Mislim da znam. Te budale su nam zavidele. Dok bi pametniji i osjetljiviji, kada bi iskoračili na ulazna vrata naše kuće, uzdahnuli i pomislili: „Najzad, sami...!“ Imali smo najraznovrsniju kuhinju, retka, strana vina, a oko stola tiho i pažljivo društvo. Samo što je u svemu tome nešto nedostajalo i gostu bi laknulo kad bi izašao. I svekrva je uvek stizala s nekim finim strahom u očima, a napuštala nas u tako neobičnoj žurbi. Sve to smo osećali, samo nismo znali. Možda je moj suprug znao, on, da... Ali tada nije mogao da učini ništa drugo osim što je, stisnutih zuba, bespomoćno morao da bude srećan.

Ja ga, iznutra, ni za trenutak nisam puštala. Držala sam ga pomoću deteta, bez reči ga ucenjivala zahtevom upućenim njegovim osećanjima. Takve sile postoje među ljudima?...! U stvari, samo takve i postoje. Svaki moj trenutak pripadao je detetu, ali samo zato što sam znala da dok dete postoji – ima i njega, i samo je moj. Bog takve stvari ne oprašta. Ne može se voleti s namerom. Ne može se voleti grčevito, voleti suludo. Kažeš, može se samo tako...? Vidiš, ja sam tako volela.

Živeli smo nad životom deteta i borili se jedno s drugim. S osmehom i predusretljivošću, sa strašću i nemo smo se borili. Jednog dana nešto se dogodilo. Umorila sam se. Kao da su mi ruke i noge utrnule. Jer i ja sam tih godina živela s užasnom snagom, ne samo on.

Umorila sam se kao neko ko će se razboleti. Bilo je to početkom jeseni, pre više godina. Beše to mlaka, sladunjava jesen. Dete je napunilo drugu godinu i počinjalo je da biva zanimljiva, tako slatka i srčana ličnost, neko... Jedne večeri sedeli smo u bašti. Dete su već uspavali. Muž me je pitao:

– Želiš da odemo u Merano na šest nedelja...?

Dve godine ranije molila sam ga da početkom jeseni odemo u Merano. Sujeverna sam, volela sam pomalo i da vraćam, verovala sam u one kure s grožđem. Tada nije pošao sa mnom, pod nekim izgovorom je odbio moju molbu. Znala sam, moj muž nije voleo da putuje sa mnom jer se bojao preterane prisnosti putovanja, bojao se onih dana kada dvoje ljudi u nepoznatom okruženju, u hotelima, žive samo jedno za drugo. Kod kuće je između nas stajao stan, posao, društvo, čitavo preduzetništvo naših života. Ali sada je hteo da se iskupi onako kako je znao.

Otišli smo u Merano. Svekrva se za to vreme – po pravilima, kako je i bio običaj – preselila u naš stan. Pazila je na malog.

Bilo je to neobično putovanje. Medeni mesec, opraštanje, upoznavanje, šibanje prućem, sve zajedno – što god poželiš. Trudio se da se otvori preda mnom. Jer velika je istina, sinko – živeti u društvu tog čoveka nije bilo dosadno. Patila sam mnogo, umalo nisam umrla, ponekad bih načisto propala, drugi put se preporodila u njegovom društvu, ali ni za trenutak se nisam dosađivala. To ti kažem tek onako, uzgred. A onda, jednog dana smo otputovali u taj Merano.

Bila je to zlatna jesen, gust, bućan život, sjajan svet. Išli smo automobilom. Drveće je bilo pretrpano žutim voćem. Vazduh je imao miris kompotu, kao u nekoj bašti kad biljke krenu da venu. A ljudi, bogati, bezbrižni ljudi, tako su zujali, plivali u tom toplom, teškom osvetljenju kao trbušaste pčele. Amerikanci su se sunčali na tom suncu s mirisom mladog slatkog vina, i Francuskinje kao vilini konjici, i oprezni Englezi. Tada svet još nisu ispregrađivali daskama, sve je na trenutak plivalo u velikom osvetljenju, cela Evropa, i život. Ali u svemu tome bilo je i neke žurbe, neke gramzivosti.

Ljudi znaju svoje sudbine. Mi smo odseli u najboljem hotelu, odlazili na razna takmičenja, slušali muziku, imali smo dve sobe, jednu do druge, s pogledom na planine.

Šta je bilo na dnu tih šest nedelja? Kakva iščekivanja...? Nadanja...? Oko nas – velika tišina. Moj suprug je poneo knjige, imao je savršeno literarno čulo, pravi ton je razlikovao od lažnog kao Lazar, ili kao neki veliki muzičar. Pre sumraka sedeli smo na terasi, čitala sam mu francuske pesme, engleske romane, tešku nemačku prozu, Getea, i poneku scenu iz Hauptmanove drame *Florijan Gejer*. Taj komad je neobično voleo. I *Hamleta*, a onda *Ričarda III*. Morala sam da mu čitam i poeziju Janoša Aranja, pesmu *Jesenje plavetnilo*. Zatim bismo se obukli i išli u velike gostionice na večeru, pili smo slatka italijanska vina, jeli morske plodove.

Živeli smo kao novi bogataši koji odjednom žele da nadoknade i okuse sve što su u životu propustili, slušaju Betovena, poručuju meso petla i uz muziku srču francuski šampanjac. Ali svi smo pomalo živeli kao da se opraštamo od nečega. Te poslednje godine pre početka rata svi su postali zasićeni tim nesvesnim raspoloženjem opraštanja. Moj suprug je tako rekao, ja sam ga samo slušala. Ja se nisam opraštala od Evrope – žene smo, nasamo smo, možemo priznati da su nam takvi pojmovi sasvim strani – nego od jednog osećanja iz dubine duše, od kojeg i dalje nisam imala snage da se odvojim. Ponekad sam se davila zbog svoje nemoći.

Jedne noći sedeli smo na balkonu hotelske sobe. Na stolu je u staklenoj činiji bilo grožđa i jabuka, jer u to vreme je bila berba jabuka u Meranu. Vazduh je bio tako sladak, mirisao je na voće, kao da su negde zaboravili da zatvore teglu kompotu. U prizemlju, francuski salonski orkestar svirao je italijanske operske arije. Moj muž je poručio vino

– *Lacrima Christi* – bilo je tamnosmeđe, stajalo je na stolu u kristalnoj boci. U svemu tome, čak i u muzici, bilo je nečeg zašeceranog, prezrelog, pomalo otužnog. Moj muž je to osećao pa je i rekao:

– Sutra putujemo. Vraćamo se kući.

– Da – rekla sam – putujmo.

A onda, odjednom je to rekao, onim usamljeničkim, dubokim tonom u glasu, koji bi me svaki put dotakao kao da se oglasio instrument nekog nepoznatog, primitivnog plemena:

– Reci, Ilonka, šta posle ovoga...?

Znala sam o čemu govori. O našem zajedničkom životu. Noć je bila zvezdana. Gledala sam te zvezde, jesenje zvezde italijanske noći, i naježila se. Osećala sam da je došao trenutak kad naprezanje više nema smisla, mora se iskreno progovoriti. U tom trenutku i ruke i noge su mi bile hladne, ali su mi se dlanovi znojili od uzbuđenja. Rekla sam:

– Ne znam, ne znam. Ne mogu te napustiti. Svoj život ne mogu da zamislim bez tebe.

– Znam da je to vrlo teško – mirno je rekao. – I ne očekujem od tebe. Možda još nije došlo vreme. Možda nikada i neće doći to vreme. Ali u ovom našem zajedništvu, i u ovom putovanju, i čitavom našem životu, ima nečeg ponižavajućeg i sramnog. Ne usuđujemo se da kažemo jedno drugom šta ne valja među nama.

Najzad je izgovorio. Zatvorila sam oči, vrtelo mi se u glavi. Tako sam ćutala, zatvorenih očiju. Samo sam rekla:

– Onda, reci najzad, šta ne valja među nama?

Dugo je ćutao, razmišljao. Pripaljivao je jednu cigaretu na drugu. U to vreme pušio je jake engleske cigarete, duvan s opijumom, od čijeg dima bih se uvek malo ošamutila. Ali i taj miris je išao uz njega, kao i miris sena u njegovom

ormanu s donjim vešom, jer njegova odela i beli veš trebalo je namirisati tim gorkim mirisom engleskog sena, tako je želeo. Kakve raznolike pojedinosti čine jednog čoveka! Najzad je rekao ovo:

- Ja nemam naročitu potrebu da budem voljen.
- Ne može biti tako – rekla sam dok su mi zubi cvokotali.
- Čovek si. I tebi je svakako potrebna ljubav.
- To je ono što žene ne veruju, što ne mogu da znaju, ne razumeju – rekao je, kao da se obraća zvezdama – da postoji vrsta muškaraca kojima ljubav nije potrebna. Oni mogu i bez toga.

Govorio je bez uzbuđenja, s velikog odstojanja, ali vrlo prirodno. Znala sam da govori istinu, i ovom prilikom, o svemu. Ili bar misli da govori istinu. Krenula sam da se pogađam:

- Ne možeš sve da znaš o sebi. Moguće je da samo nemaš hrabrosti da se nosiš s nekim osećanjima. Morao bi biti skromniji, ponizniji – molećivo sam mu rekla.

Bacio je cigaretu. Ustao je. Bio je visok – videla si koliko je visok? – za glavu viši od mene. Ali sad je bio u visinama, iznad mene. Naslonio se uz ogradu balkona, tužno je porastao ispod zvezda, u stranoj noći, s onom tužnom, nepoznatom tajnom u svom srcu, koju sam toliko želela da odgonetnem. Ruku prekrštenih na grudima, ovako je rekao:

- Šta je smisao života žene? Jedno osećanje kojem se potpuno predaje, od glave do pete. Ja to znam, ali mogu da pratim jedino svojim razumom. Ne umem da se predam jednom osećanju.

- A dete? – pitala sam ga, sada već oštrije i napadački.
- Upravo u tome i jeste stvar – življe je rekao, s nemirnim podrhtavanjem u glasu. – Za dete sam u stanju mnogo toga da podnesem. Volim dete. A preko deteta volim i tebe.

- A ja... – krenula sam. Ali sam ućutala.

Nisam smela da mu kažem da ja i u detetu volim samo njega.

Dugo smo razgovarali i ćutali te noći. Ta noć mi se ponekad vraća, kao da se sećam svake izgovorene reči. Rekao je i ovo:

- Žena to ne može da razume. Jedan muškarac može da živi i od svoje duše. Sve ostalo je samo dodatak, uzgredni proizvod. A dete, to neobično čudo... Tu čovek već pravi kompromis. Nagodimo se. Ostanimo zajedno, ali voli me manje. Radije više voli dete – rekao je neobičnim tonom, prigušeno, gotovo preteći. – Pusti me, iznutra. Znaš da ne tražim nešto drugo, nemam zadnje namere i tajne planove kada ti ovo predlažem. Ali ne mogu da živim u ovakvoj emocionalnoj napetosti. Postoje muškarci koji su ženstveni i kojima upravo to treba, da budu voljeni. Ali postoje i drugačiji muškarci: najviše što oni mogu jeste da kako-tako samo podnose ljubav. I ja sam takav. Svi pravi muškarci su stidljivi, ako nisi znala.

- Pa šta želiš? – rekla sam sva u mukama. – Šta mogu da učinim...?

– Neku vrstu saveza – rekao je. – Deteta radi. Da bismo ostali zajedno. Znaš ti tačno šta želim – vrlo ozbiljno je dodao. – Samo ti možeš da pomogneš. Jedino ti možeš da olabaviš ovaj stisak. Da želim da odem, otišao bih. Ali ja ne želim da odem od tebe, ni od deteta. Tražim više, možda nešto nemoguće. Tražim da ostanemo zajedno, ali ne ovoliko, ne ovako bezuslovno, ne ovako na život i smrt. Jer ja ovo ne mogu da podnesem. Žao mi te je, ali ne mogu – učtivo mi je rekao.

I tad sam pitala nešto glupo.

– Zašto si se onda oženio mnome...?

Odgovor je bio zastrašujući. Rekao je:

– Kada sam se oženio tobom, ja sam o sebi znao gotovo sve. Ali nisam znao dovoljno o tebi. Oženio sam se tobom jer nisam znao da me toliko voliš.

– Zar je to greh? – pitala sam. – Zar je tako veliki greh što te toliko volim...?

Smejao se. Stajao je u mraku, pušio i tiho se smejao. Ali tužno se smejao, nije bio ciničan, ni nadmen u tom trenutku.

– Više nego greh – odgovorio je. – Greška.

Zatim mi je rekao još i ovo:

– Ovaj odgovor nisam ja smislio. Taljerman je to prvi rekao kada je saznao da je Napoleon naredio ubistvo princa od Agea. Opšte mesto, ako ne znaš – prijateljski je rekao.

Ali nije me bila briga ni za Napoleona ni za princa! Tačno sam znala, osećala sam šta hoće time da mi kaže. Krenula sam ponovo da se pogađam:

– Vidi – rekla sam – možda sve to i nije tako nepodnošljivo. Doći će vreme starosti. I neće biti tako loše grejati se negde kad sve oko tebe postane hladnije.

– Upravo o tome se radi – tiho je rekao. – I to se pritajilo u pozadini svega ovoga: da dolazi staračko doba. – Imao je četrdeset osam godina kada je to rekao. Napunio je četrdeset osam te jeseni. Ali izgledao je mnogo mlađe. Odjednom je ostario posle našeg razvoda.

Te noći nismo više razgovarali o tome. Ni sledećeg dana, nikad više. Dva dana kasnije otputovali smo kući. Kada smo stigli, dete smo već zatekli s temperaturom. Posle nedelju dana mali je umro. Posle toga nikada više nismo razgovarali o ličnim stvarima. Samo smo živeli jedno pored drugog i čekali na nešto. Možda na čudo. Samo što čuda ne postoje.

* * *

Nekoliko nedelja posle detetove smrti, jednog popodneva kad sam se vratila s groblja ušla sam u dečju sobu. U toj mračnoj sobi stajao je moj muž.

– Šta ti hoćeš ovde? – grubo me je pitao.

A onda se trgao i naglo izašao.

– Oprosti – preko ramena mi je rekao sa praga.

Tu sobu je on opremio. Svaki delić nameštaja sâm je odabrao, sve je sam stavio na svoje mesto, čak je unapred obeležio mesto unetog nameštaja. Istina, za života deteta retko je ulazio ovamo: i tada se uvek pomalo zbunjeno zadržavao na pragu, kao da se bojavao komičnosti neke emotivne situacije. Ali zato je svakog dana tražio da mu dete dovedu u njegovu sobu, a svakog jutra i večeri moralo mu se javiti kako je mali spavao, jeo i da li je zdrav. A onda, samo je još jednom ušao u dečju sobu, nekoliko nedelja posle sahrane. Inače, sobu smo zaključali, ključ je bio kod mene, tri godine, dok se nismo razveli – nismo je nijednom otvorili, sve je ostalo kako je bilo u trenutku kada smo dete odvezli u bolnicu. Jedino sam ja ponekad ulazila da počistim, i... znači, ušla bih ponekad, kada niko nije za to znao.

Onih nedelja posle sahrane bila sam poluluda. Ali nekom suludom snagom držala sam se na nogama. Nisam htela da klonem. Znala sam da je, najverovatnije, on bolesniji od mene, da je blizu potpunog urušavanja i, mada poriče, da sam mu potrebna. Tih nedelja dogodilo se nešto između njega i mene, to jest, između njega i sveta... ne umem to tačno da kažem. U njemu se nešto slomilo. Sve se to, naravno, odigralo bez ijedne reči, kako to obično biva s velikim i opasnim stvarima. Kada čovek govori, plače ili viče, sve je već lakše.

I na sahrani je bio potpuno miran, nem. Njegov mir prelazio je i na mene. Uspravno, bez reči, bez suza koračali smo za malim, belo-zlatnim kovčegom. Znaš da kasnije nijednom nije pošao sa mnom na groblje, do groba...? Možda je odlazio sam, ne znam.

Jednom je rekao:

– Kada čovek počne da plače, tada već vara. Tada je proces već završen. Ne verujem suzama. Bol je bez suza i bez reči.

Šta se odigravalo u meni tih nedelja...? Sada, naknadno, mogla bih reći da sam smišljala osvetu. Osvetu, protiv koga...? Protiv sudbine? Protiv ljudi? Glupe reči. Dete su lečili najbolji lekari, možeš da pretpostaviš. Obično se u takvim situacijama kaže: „Učinjeno je sve što je u ljudskoj moći.“ To su, tek onako, samo reči. Pre svega, nije učinjeno sve što je u ljudskoj moći. Tih dana kada je mali umirao ljudi su se bavili svim i svačim i sitnija briga bila im je veća od toga da spasu moje dete. To, naravno, ni danas ne mogu da oprostim ljudima. Ali ja sam kovala osvetu i na drugi način, ne mozgom nego svojim osećanjima. U meni je buktao divlji, hladan plamen neke neobične ravnodušnosti i prezira. Nije tačno da se od patnje čovek pročisti, postane bolji, mudriji i razumniji. Čovek će biti hladan, pribran i ravnodušan. Kada prvi put u životu zaista shvati sudbinu, postaje gotovo smiren. Smiren i tako neobično, zastrašujuće usamljen na ovom svetu.

I tih nedelja odlazila sam na ispovest u crkvu, kao i ranije. Ali šta sam tu mogla da ispovedim? Gde je bio moj greh, u čemu...? Imala sam osećaj da nevinijeg stvorenja i nema na zemaljskoj kugli. Danas više ne osećam tako... Greh nije samo ono što je zapisano u knjigama iz veronauke. Greh nije samo ono što učinimo. Greh je i ono što bismo voleli, ali za to nemamo dovoljno snage. Kada je moj muž – prvi

i poslednji put u svom životu – onim neobičnim, sirovim glasom viknuo na mene u dečjoj sobi, razumela sam da sam u njegovim očima grešna jer nisam umela da spasem dete.

Vidim, čutiš, u neprijatnoj zbunjenosti piljiš pred sebe. Sad misliš da ovako nešto iz tebe može da izvuče samo povređeno osećanje i nepravedno preterivanje, to jest dubok očaj. Ni za jedan tren nisam tu optužbu osećala kao nepravednu. Ti mi govoriš da se „sve desilo“. To je tako, islednik me ne može uhapsiti, jer desilo se sve što je prema ljudskom mišljenju moralo da se desi. Sedela sam osam dana i noći pored detetovog kreveta, tamo sam i spavala, ja sam ga negovala, ja sam bila ta koja drsko nije uvažavala lekarsku etiku i pozivala je lekare iz drugih bolnica kada prvi, pa onda ni drugi nisu mogli da pomognu. Sve je učinjeno, zaista. Samo što je sve činjeno zato da bi moj muž živeo, da moj muž ostane meni, da me muž voli, ako drugačije ne ide – onda preko deteta. Razumeš...? Za muža sam se molila kad sam se molila za dete. Jedino je njegov život bio važan, i život deteta je zbog toga bio važan. Ludilo! Greh, kažeš...! Šta je greh? Pa ja znam šta je greh! Čovek se mora potpuno voleti i podržavati, iz najdubljih dubina, svom svojom snagom. Eh, sve se to urušilo kad je dete umrlo. I znala sam da sam izgubila muža, jer i bez reči on optužuje mene. Samo mene. Nemoguća optužba, nepravedna, kažeš... Ne znam. Nisam sigurna. Ne mogu više o tome da govorim.

Tada, nakon detetove smrti, bila sam vrlo umorna. Prirodno, i ja sam se odmah razbolela, preležala upalu pluća, izležila se, a onda se bolest povratila. Mesecima sam bolovala. Boravila sam i u sanatorijumima, muž mi je slao cveće i svakodnevno me posećivao, predveče, kada bi izašao iz fabrike. Imala sam svoju negovateljicu, bila sam toliko slaba da je morala da me hrani. Znala sam da mi sve to neće pomoći,

muž mi neće oprostiti, neće ga umoliti ni moja bolest. I dalje je bio učtiv i nežan, onako zastrašujuće korektan i nežan... kad god bi otišao, uvek sam dugo plakala.

U to vreme često me je posećivala svekrva. Jednom, početkom proleća, kada sam već povratila snagu, sedela je pored moje ležaljke na terasi, plela i ćutala, kao uvek. A onda je spustila pletivo, skinula naočari, ljubazno se nasmešila i rekla:

– Šta hoćeš s tom osvetom, Ilonka...?

– Zašto? – uplašeno sam pitala i pocrvenela. – O kakvoj osveti govorite?

– Kada si imala temperaturu, ponavljala si: „Osveta, osveta“. Nema osvete, dušice moja. Samo strpljenje.

Uzbuđeno sam je slušala. Od detetove smrti valjda prvi put sam obratila pažnju na nešto. A onda sam krenula da pričam:

– Majko, ovo se ne može izdržati. U čemu je moj greh? Znam, nisam nedužna, ali nisam u stanju da shvatim gde sam zgrešila, u čemu je moja greška? Možda nisam za njega? Da se razvedemo? Ako i vi, majko, mislite da će tako biti bolje, razvešću se od njega. Znae, ja nemam drugih misli, nemam drugih osećanja, tu je samo on. Ali ako nisam u stanju da mu pomognem, radije ću se razvesti. Majko, molim vas, dajte mi savet.

Ozbiljno me je gledala, pametno i tužno:

– Nemoj se uzbuđivati, malena. Vrlo dobro znaš da nema saveta. Mora se živeti, život se mora podneti.

– Živeti, živeti! – vikala sam. – Ja ne mogu da živim tek tako, kao neki panj. Živeti se može samo ako se ima zašto živeti. Upoznala sam ga, zavolela, odjednom je moj život dobio smisao. A onda je sve postalo tako neobično... Ne mogu čak ni da kažem da se promenio. Ne mogu da kažem

da me voli manje nego prvih godina. Voli me i sada, ali je ljut na mene.

Svekrva je ćutala. Ćutala je kao da ne odobrava to što kažem, ali se i ne suprotstavlja.

– Je li tačno? – uznemireno sam pitala.

– To, tako... valjda nije tačno – obazrivo je rekla. – Ne verujem da se na tebe ljuti. Tačnije, ne verujem da je uopšte na tebe ljut.

– Nego na koga? – pitala sam kao divlja. – Ko ga je povredio? Sada me je ta pametna, stara žena vrlo ozbiljno gledala.

– Teško je – rekla je – teško je na to odgovoriti.

Uzdahnula je. Sklonila je pletivo.

– Nikada ti nije pričao o svojoj mladosti?

– Jeste – rekla sam. – Ponekad. Već kako on to ume... S onim neobičnim, nervoznim smehom, kao neko ko se stidi da govori o ličnim stvarima. O ljudima, prijateljima. Ali nikada nije rekao da ga je neko povredio.

– Ne, ma kakvi – rekla je svekrva, gotovo uzgred, ravnodušnim tonom. – To se i ne može tako izraziti. Povrediti... život je u stanju da povredi čoveka na mnogo načina.

– Lazar – rekla sam. – Onaj pisac... Poznajete ga, majko? Verovatno je on jedini koji zna nešto o njemu.

– Da – rekla je svekrva. – Jedno vreme ga je moj sin zaista voleo. Taj čovek zna nešto o njemu. Ali s njim bi uzalud razgovarala. Nije dobar čovek.

– Zanimljivo – rekla sam. – I ja imam takav osećaj.

Sada je ponovo nastavila da plete. Pitomo se smešila i, kao usput, rekla:

– Smiri se, devojčice moja. Sada još jako boli. Vremenom će doći život i čudesno će urediti sve za šta misliš da je nepodnošljivo. Vратиćeš se odavde kući, putovaćete, umesto malog doći će drugo...

– Ne verujem – rekla sam, a srce mi je stegao očaj. – Imam neki loš osećaj. Zamišljam da se nešto završilo. Recite mi, molim vas: je l' tako da je ovaj naš brak... zaista loš brak?

Gotovo sklopljenih trepavica, gledala me je neprijatno prodornim pogledom. Vrlo ozbiljno je rekla:

– Ne verujem da je vaš brak loš brak.

– Zanimljivo – gorko sam rekla. – Ponekad pomislim da je najgori. Vi znate za bolji...?

– Bolji? – upitala je zamišljenim tonom i, kao da gleda u daljinu, okrenula glavu. – Možda. Ne znam. Sreća, ona prava, ne diči se. Ali sigurno znam neke gore. Recimo...

Ućutala je. Kao da se uplašila, pokajala što je započela razgovor. Ali sad je više nisam ispuštala. Podigla sam se iz ležećeg položaja u ležaljci, odbacila sa sebe prekrivač i zapovednim tonom rekla:

– Recimo...?

– Eh, da – rekla je i uzdahnula. Ponovo je uzela da plete. – Žao mi je što baš o tome pričamo. Ali ako će te to utešiti, mogu ti priznati da je moj brak bio gori, jer ja nisam volela svog supruga.

Rekla je to tako mirno, gotovo ravnodušno, kako samo stari ljudi mogu da govore prilikom opraštanja – već poznaju pravi smisao reči, ničega se više ne boje, a ljudske nagodbe ne cene više od čiste istine. Malo sam prebledela posle tog priznanja.

– Nemoguće – budalasto sam rekla, zbunjena. – Tako lepo ste živeli.

– Nismo loše živeli – ravnodušno je rekla marljivo plećući. – Ja sam u brak unela fabriku, kao što znaš. On me je voleo. Uvek je to tako: jedno voli više od onog drugog. Ali lakše je onom koji voli. Ti voliš svog muža, zato ti je lakše, čak i ako zbog toga patiš. Ja sam morala da podnosim jedan

osećaj s kojim iznutra nisam imala nikakav odnos. To je mnogo teže. Podnosila sam to celog života, vidiš, tu sam. Od života tek toliko. Onaj ko želi onog drugog, grozničav je, ushićen. Ja nikada nisam bila ushićena. Ali tebi je bolje, veruj mi. Takoreći, zavidim ti.

Nakrivila je glavu u stranu i tako me gledala:

– Samo nemoj verovati da sam patila. Živela sam kao ostali ljudi. Sad sam ti odgovorila jer si sva u vatri, nemirna. Eto, sad znaš. Pitaš da li je vaš brak najgori...? Ne verujem. Brak je – rekla mi je mirno, strogo, kao neku presudu.

– Znači, majko, vi savetujete da ostanemo zajedno? – pitala sam je, strašno uplašena.

– Naravno – odgovorila je. – Šta ti zamišljaš...? Šta je brak? Raspoloženje? Ideja...? Svetinja i zakon života. O tome se ne sme ni razmišljati – rekla je malčice uvređena, neprijateljski.

Dugo smo ćutale. Gledala sam njene koščate ruke, vredne, brze prste, mustru pletiva, gledala sam njeno blede, belom kosom uokvireno mirno lice. Nisam videla tragove patnje na tom licu. Ako je i patila – pomislila sam – uspela je u najtežem čovekovom zadatku, ostala je nesalomiva, uspela je časno da prođe najteži ispit. Više od toga čovek možda i ne može da učini. Sve drugo – želje, nemiri – tako su ništavni kada ih s tim uporedimo. Tako sam mudrovala. Ali u stvarnosti znala sam da neću moći da se pomirim. I izgovorila sam:

– Meni ne treba njegova nesreća. Ako sa mnom ne može da bude srećan, neka ide, neka nađe tu drugu.

– Koga? – pitala me je svekrva, vrlo pažljivo ispitujući okce pletiva, kao da je to najvažnija stvar.

– Onu pravu – grubo sam rekla.

– Zar znaš o njoj...? – tiho me je pitala svekrva, ali nije me pogledala.

Znaš, ponovo sam ja bila ta koja se zbunila. Spram to dvoje ljudi, majke i sina, uvek sam se osećala kao maloletnica, kao neko koga nisu sasvim uputili u tajne života.

– O kome? – požudno sam pitala. – O kome bi to trebalo da znam?

– Pa, o njoj – nesigurno je rekla svekrva. – Malopre si izgovorila... O pravoju.

– Zar negde postoji? Živi negde...? – pitala sam, sad vrlo glasno.

Svekrva se duboko nagnula nad pletivo. A onda je tiho rekla:

– Onaj pravi uvek živi negde.

Zatim je učutala. A o svemu tome nisam od nje više čula ni glasa. Bila je kao njen sin, bilo je u njoj nečeg moćno sudbinskog.

Ali onda, nekoliko dana posle tog razgovora, u svom strahu sam ozdravila. U prvom trenutku nisam dobro ni razumela reči svoje svekrve. Bilo je teško ozbiljno sumnjati, govorila je uopšteno, figurativno. Naravno, onaj pravi uvek živi negde. Ali ja, evo ja, ko sam onda ja...? – pitala sam se kad sam došla k sebi. Ko je prava, ako ne ja? Gde živi? Kakva je? Mlađa? Plavuša...? Šta to ona zna? Užasno sam se uplašila.

Razmahnula sam se, brzo ozdravila, spakovala se, vratila kući, naručila novu garderobu, jurila kod frizera, na tenis, na plivanje. Kod kuće sam sve našla u redu... ali, da, u takvom redu kao da se neko iselio iz stana. Ili, znaš... ona relativna sreća u kojoj sam živela poslednjih godina, patila, bila uznemirena, za koju sam smatrala da je nepodnošljiva, a sad, kad je iščezla i nije je više bilo – odjednom sam saznala da je to

bilo ono najviše što je život mogao da mi dâ. U stanu je sve bilo na svom mestu, samo što je svaka soba bila prazna, kao da su dolazili uterivači, kao da su – na fin način i s mnogo obzira – odvukli one važnije delove nameštaja. Smisao jednog stana nisu komadi nameštaja, nego osećanja koja ljude obuzimaju među njima.

Moj muž je u to vreme već živeo daleko od mene kao da je otputovao u inostranstvo. Ne bi me iznenadilo ako bih jednog dana – iz susedne sobe – od njega dobila pismo.

Ranije, veoma oprezno, kao kada neko samo eksperimentiše, ponekad bi sa mnom poveo razgovor o fabrici, o svojim planovima, da bi zatim, glave nakrivljene u stranu, čekao od mene odgovor, kao da kod njega polažem ispit. Ali sada već nije pričao o planovima; izgleda da više nije imao nikakve planove u životu. Nije se javljao ni Lazaru, prošla je tako godina da ga nismo videli, samo smo čitali njegove knjige i novinske članke.

Jednog dana – tačno se sećam, bilo je aprilsko jutro, četrnaesti april, nedelja – sedela sam napolju na tremu, pred još suzdržanom prolećnom baštom zasađenom žutim cvetovima mlečike. Čitala sam knjigu i imala sam osećaj – nešto mi se događa. Molim te, možeš slobodno da mi se smeješ. Ne želim pred tobom da glumim Jovanku Orleanku. Nisam čula poruke s nebesa. Ali mi je tada jedan glas, tako jak, kao najplahovitiji osećaj u životu, rekao da se tako zaista ne može više živeti, sve je postalo besmisleno, da su te prilike ponižavajuće, surove, neljudske. Moram da napravim promenu, moram da napravim čudo. U životu postoje takvi omamljujući trenuci kada čovek sve vidi jasnije, oseća svoju snagu, mogućnosti, vidi ono za šta je sve dosad bio kukavica ili preslab. To su trenuci promena u životu. Takve stvari stižu bez najave, kao smrt ili okretanje veri.

Zadrhtala sam, sva sam se naježila, postalo mi je hladno. Gledala sam baštu i oči su mi se napunile suzama.

Šta sam osećala...? Da sam sama odgovorna za svoju sudbinu. Da sve zavisi od mene. Ne može se očekivati da će doći na srebrnoj tacni, ni u privatnom životu, ni u odnosima s ljudima. Između mene i mog muža nešto nije u redu. Ja ne razumem svog muža. On nije moj, ne želi da bude sasvim moj. Znam da u njegovom životu ne postoji druga žena... ja sam lepa, mlada, volim ga. Imam i ja moć, ne samo Lazar, veliki vrač. Hoću da iskoristim tu svoju moć.

Osetila sam takvu surovu moć s kojom može i da se ubije, i da se izgradi svet. Tu snagu verovatno istinski osećaju samo muškarci, svesno, u sudbinskim trenucima svojih života. Mi žene u takvoj situaciji se uplašimo, postajemo neodlučne.

Ali ja nisam želela da ustuknem. Toga dana, u nedelju četrnaestog aprila, nekoliko meseci posle detetove smrti, donela sam odluku o jedinom svesnom poduhvatu svog života. Da, uzalud me gledaš tolikim očima. Slušaj me dobro. Tebi ću reći.

Odlučila sam da zavedem svog muža.

Zašto se ne smeješ...? Je li da i nije smešno? Ni ja nisam tako mislila.

Ali uplašila sam se veličine zadatka. Zastao mi je dah, tako sam se uplašila. Jer osećala sam i da je ovaj zadatak smisao mog života, da sada više nema povratka, da se više ništa ne može prepustiti vremenu ili slučajnosti, nije moguće čekati – kao, biće već nekako – a nije moguće ni pomiriti se s tim da ću sve dok bude nekako, ja tek tako dalje živeti... Sada sam već znala da se nisam samo ja odlučila za zadatak, i zadatak se odlučio za mene. Uхватili smo se sada ukoštac, na život i smrt, i više ne ispuštamo jedno drugo dok se među nama nešto ne dogodi, nešto konačno. Ili će mi se taj čovek

vratiti, iznutra i potpuno, bez suzdržavanja i osećaja stida, ili ću ja otići od njega. Ili on ima neku tajnu koju ja ne poznajem – a onda ću ja iskopati tu tajnu, ako treba iskopaću je s deset prstiju, i da je ispod zemlje, kao pas zakopan u kost, kao lud od ljubavi telo sahranjene drage – ili sam gubitnik i moram da se sklonim u stranu. Ovako ne želim dalje. Kažem, odlučila sam da zavedem svog muža.

Ovo zvuči prilično jednostavno. Ali ti si žena, znaš da je taj zadatak jedan od najtežih na svetu. Da, ponekad mislim da je možda čak najteži.

Kao kada jedan muškarac reši da nešto izvede dokraja, pa i onda ako čitav svet stoji između njega, njegovog plana, namere i volje... Oh, da, kod mene može da bude takva situacija, slično psihičko stanje. Naš svet je muškarac kojeg volimo. Kada je Napoleon, o kojem, uostalom, ni danas ne znam mnogo više osim da je izvesno vreme bio gospodar sveta i da je naredio ubistvo princa od Agea – a to je bilo više od greha, bila je greška, rekla sam ti već to...? – znači, kada je Napoleon odlučio da osvoji Evropu, nije se prihvatao mnogo težeg posla od mene tog vetrovitog aprilskog dana.

Možda se slično oseća neki istraživač kada reši da ode u Afriku, ili u oblast Severnog pola, i ne obazire se na divlje zveri i na klimu, pa otkrije nešto što čovek pre njega nije poznavao ni neki istraživač otkrio... Da, to može da bude zadatak sličan onom kada žena odluči da otkrije tajnu jednog muškarca. Spremna je da pođe i u pakao, ali iskopaće tu tajnu. Eto, to sam ti ja odlučila.

Ili se ta namera odlučila za mene... ne može se pouzdano znati. U takvim situacijama čovek postupa prisilno. Tako kreću mesečari, tragači za izvorima, seljani opsednuti đavolom koje u sujevernom zanosu zaobilazi svako, narod, čak i vlast, jer u njihovim pogledima ima nečega s čime se